

Quark

'kvarg'

..... TYSK .....

Ferskosten *Quark* kjenner sikkert mange som har vært i Tyskland. Tyskerne har spist den med stor glede i hundrevis av år, på brød, til potetene, til dessert og i bakst, for eksempel i en saftig *Quarktorte* eller som fyll i en *Quarktasche*. Quark lages av syrnet melk der ostemassen skilles fra mysen. Ordet *kvarg* finnes på norsk også, men hos oss er det kesam som er å få kjøpt, og den er ikke en like vanlig matvare i kjøleskapet som i de tysktalende land. Der har de også et mye større utvalg, med varierende fettinnhold, fasthet og smaker, søtt og salt. *Fruchtquark*, *Kräuterquark*, *Vanillequark* er gode eksempler.

Quark, et sjeldent lån fra språket sorbisk?

Ordet kom inn i tysk i det som kalles den senmiddelhøytyske perioden, trolig en gang på 1300-tallet. *Quark* ble den gang skrevet som *twarc*, *quarc*, *zwarg*. Men hvor kom ordet egentlig fra?

Som innvandrer het osten *twarog* og kan ha kommet fra nedersorbisk. I likhet med polsk, tsjekkisk, slovakisk og kasjubisk er sorbisk et vestslavisk språk. Sorbisk snakkes i dag av høyst ca. 30 000 mennesker i regionen Lausitz øst i Sachsen og sørøst i Brandenburg, mot grensen til Polen. Regionen strekker seg også inn i Polen.

Quark er blitt en urtysk matvare, men den er vel så utbredt i slavisktalende land. (På polsk heter *Quark twaróg*, og på russisk *творог*.) *Quark* er altså kanskje en sorabisme, lånt fra et lite og truet slavisk språk i det store, tyske språkhavet med sine 100 millioner språkbrukere. Sorbisk har ikke alltid vært så lite, men historien har ikke vært på dette språkets side. Bydannelser som overtok for bondeland, trettiårskrigen som desimerte den sorbiske befolkningen, og flere andre forhold opp gjennom århundrene gjorde at sorberne i høy grad ble assimilert og tapte språket sitt. Men i løpet av disse prosessene var det også kontakt mellom kulturene og gjensidig språkpåvirkning.

Quark og Quatsch

Quark har ikke bare hatt suksess som mild ost, men også som mildt kraftuttrykk. Etymologene sier at denne kreative forvandlingen skjedde på 1500-tallet. I dag kan man høre det i betydninger og vendinger som dette:

So ein Quark! Red nicht solchen Quark! 'For noe tull! Snakk ikke sånt tull!' Her ligner *Quark* på betydningen av *Quatsch*, som imidlertid ikke er slavisk.

Das geht dich einen Quark an! 'Det har du ingenting med!'

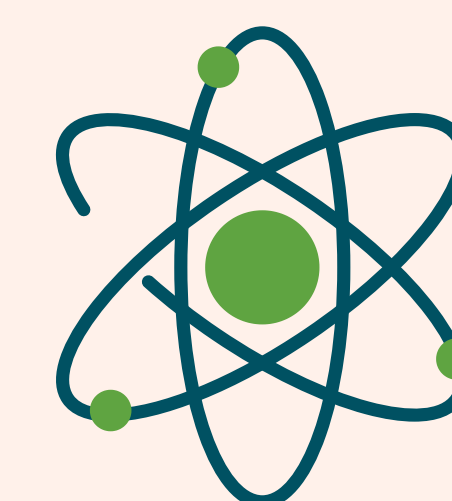
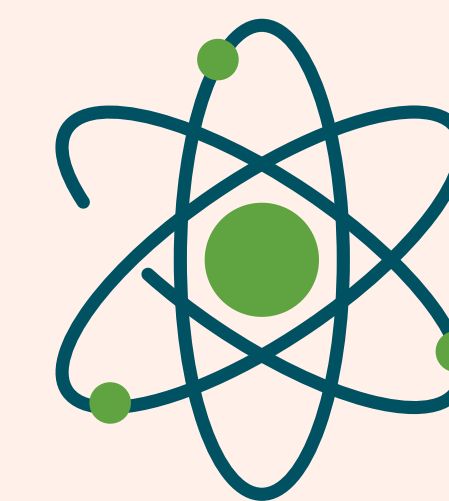
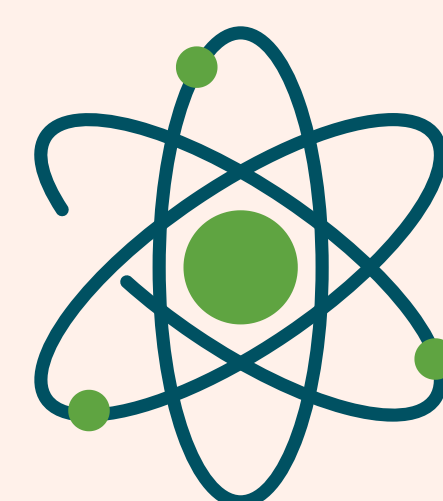
Sie kümmert sich um jeden Quark. 'Hun bekymrer seg for hver minste ting.'

Er kommt nicht aus dem Quark. Fast uttrykk for å jobbe unødig tregt og omstendelig med noe.

Slavisk i tysk

Det er noen slaviske lånord i tysk. Mange av dem er stedsnavn, som for eksempel Berlin og Leipzig – byer i et område der tysk i løpet av middelalderen overtok for slavisk, men hvor mange stedsnavn fikk bli. Et par finkefugler har også klart seg, *Stieglitz* 'stillits' og *Girlitz* 'gulirisk'. De tok riktignok en litt lengre vei, helt fra slovensk. *Grense* kommer forresten også fra slavisk, det kom som polsk *granica* eller tsjekkisk *granicě* en gang på 11-1200-tallet. Og så må vi ikke glemme agurken, som sikkert ble spist før ca. år 1500, men som i alle fall fra da av ble omtalt som *Gurke*, fra gammelpolsk *ogurek*.

Three quarks for Muster Mark! Fra litteratur til fysikk

Quark kan altså være en filleting, men for ordens skyld: Ordet har ingenting med fysikk å gjøre! Her er *quark* langt nyere; det ble introdusert i 1963 av den amerikanske fysikeren Murray Gell-Mann. Han lånte ordet fra romanen *Finnegans Wake* av James Joyce da han trengte et navn på en fundamental partikkel i elementærpartikkelfysikken. I romanen er *quark* et rimord uten klar betydning, men det er jo ikke utenkelig at Joyce kan ha vært inspirert av den sorbisk-tyske osten.

Christian Janss, Institutt for litteratur, områdestudier og europeiske språk, UiO